

In Memoriam, Hana Havelková

Hana Havelková (1949–2020) byla jednou z nejvýznamnějších osobností své generace. Mezinárodně uznávaná myslitelka a autorka více než sedmi desítek publikací v českém, anglickém a německém jazyce, v nichž formulovala řadu originálních, složitě provázaných hypotéz a argumentů o feministické politické filosofii, genderové teorii kultury a společnosti, feministické epistemologii, ženách ve vědě a reprezentaci žen v politice, médiích a veřejném diskurzu. V polistopadovém období významně přispěla k teoretizaci feministických diskusí mezi „Východem“ a „Západem“, spoluvytvářela základní konceptuální aparát pro genderovou analýzu státního socialismu, podílela se na orálněhistorickém výzkumu životních zkušeností žen jak v období socialismu, tak v kontextu migrace v postkomunistickém období. Impozantní záběr Hany Havelkové, co se šíře témat i hloubky jejich zpracování týče, nemá v české feministické sociologii obdoby.

Hana Havelková
na konferenci „Mýtus silné ženy“
FHS UK 2011

Od sedmdesátých let minulého století Hana Havelková působila ve Filozofickém ústavu AV ČR, od roku 1996 až do svého odchodu do důchodu v roce 2018 pak přednášela na Fakultě humanitních studií UK v Praze. Pro mnoho lidí pohybujících se v akademické sféře napříč různými obory představovala Hana Havelková obrovskou intelektuální, a velmi často i hluboce osobní, inspiraci. Nejen proto, jakými myšlenkami a koncepty obohatila český i mezinárodní akademický a veřejný prostor, ale zároveň pro způsoby, jakými je dokázala předávat svému okolí.

Legendární byla charizmatická pedagogická činnost Hany Havelkové. Výuka v jejím podání byla nakažlivá v tom nejpozitivnějším smyslu slova. Je zajímavé, že Hana Havelková sama svůj pedagogický přínos nebrala až tak vážně a v hodnocení své učební praxe byla spíše zdrženlivá a skromná. Byla si samozřejmě moc dobře vědomá toho, že její kurzy o feministických teoriích jsou nesmírně populární a praskají ve švech, ale vždy to přičítala tématu samotnému a svůj vlastní vliv upozaďovala. „Nahromadila se potřeba reflexe. Vidím to na fakultě, kde učím, že zájem studentů o feminismus je obrovský. ... Dokonce i antifeminismus udělal službu ... řada studentů mi uvedla jako motiv, že ataky mladou zvědavou generaci přivedly k feminismu.“ [Havelková 2003: 3] Pokud ale člověk nebyl slepý a hluchý, tak z reflexí studujících zaznívalo naprosto jasně, odkud pramení

jejich zdroj nadšení. Její kurzy studující nenazývali „kurzy feministické teorie,“ ale „kurzy Hany Havelkové“. Dokázala si „přivlastnit“ téma a nadchnout davy lačné po nových informacích svým kritickým a zároveň otevřeným přístupem.

Odborné texty Hany Havelkové vynikaly komplexitou, hloubkou myšlenek a unikátním, jasně se odlišujícím systematickým a odvážným stylem psaní. Její argumentace byla typická formulační vytříbeností, důrazem na teoretickou ukotvenost a zejména neúnavným apelem na analytické uchopení a zpracování otázek, jež si kladla. Její texty se vyznačovaly příkladnou absencí deskripce. V době, kdy drtivá většina českých feministických příspěvků feminismus definovala jako souboj mužů a žen a nebyla si jistá, jak se k němu vlastně postavit, Hana Havelková se samozřejmostí jí vlastní prohlásila, že „feminismus je metoda“. Metoda poznání, která vznikla a rozvíjí se „v relativní nezávislosti i na ženské politické praxi ... a dalekosáhle ji přesahuje“ [Havelková 1992: 731]. Navíc, na rozdíl od většiny kolegů a kolegyně, píšících ve stejné době, kteří se obraceli téměř výhradně do angloamerického kontextu, nacházela Hana Havelková své inspirace v italském, německém, rakouském, francouzském a skandinávském feminizmu a její texty se tak vyznačovaly vzrušujícím citačním aparátem. Byla to právě Hana Havelková, kdo pro českou sociologii v devadesátých letech objevil italský feminismus a Rosi Braidotti nebo myšlenky rakouské filozofky Herty Nagl-Docekal.

Feminismus Hana Havelková považovala za „důležitou součást moderního myšlení, intelektuální paradigma, jehož aplikace nenabízí pouhý alternativní pohled na genderové otázky, ale rozšiřuje sociální a kulturní kontext, redefinuje podstatu institucí, reformuluje periodizaci dějin, apod.“ [Havelková 1999a: 258] a trvala na tom, že název feministický je explicitně pojmenován. Nezapomínala na kořeny a ve svém díle i výuce neustále připomínala, že feministický projekt měl své historické hrdinky, kterým vděčíme za proslapanou cestu. Energické a rozhodné ženy, které obětovaly boji za politická a občanská práva žen hodně, někdy i život. Brilantní ženy, excelující ve svých oborech: „Najednou jsem si nově uvědomila pozoruhodnou autonomii Boženy Němcové, která s ohromující samozřejmostí postavila do centra svých dějů ženské hrdinky, a to zcela po svém, nikoli ve formě převzaté z mužské literatury.“ [Havelková 1999a: 56]

Byla to také Hana Havelková, kdo otevřeně a jasně pojmenoval tenze feministických diskusí devadesátých let jako problém nereflektované interakce „západní teorie“ a „východní reality“ a kriticky polemizoval s „osvíceneckým aktivismem“ některých „nadšených západních feministek“: „Jestli tu máme na jedné straně realitu bez teorie, tak je podle mého názoru zároveň nutné říci, že tu máme na druhé straně teorii bez reality, čímž myslím univerzalizující tón západních teorií, které neustále hovoří o ‚muži‘ a ‚ženě‘ bez jejich situování do konkrétních sociálních kontextů.“ [Havelková 1996: 244] Argumentovala, že problém není v samotném využívání „západních“ feministických teoretických přístupů, ale v jejich nereflektované, „přímé aplikaci“ na postkomunistickou realitu bez řádné kontextualizace a respektu k agentnosti samotných žen v postkomunistických zemích.

Otázka vyrovnávání se s komunistickou minulostí a zejména pak „tematizace naší specifické komunistické a postkomunistické zkušenosti z genderového hlediska“ [Havelková 2007a: 108] byla jednou z nejdůležitějších, jež Hana Havelková ve své práci opakovaně kladla a neúnavně na ni hledala odpovědi. Součástí její intelektuální síly a inspirace byla schopnost tuto stěžejní otázku reformulovat, napínat její plachty novým směrem, obracet ji do svých řad. Z této snahy, jež v roce 1992 začala zdánlivě jednoduchou otázkou „Kdo se bojí feministické filozofie?“ [Havelková 1992: 729], se postupně stal celoživotní projekt boje proti amnézii feministického myšlení, který měl velmi osobní a reflexivní rozměr. O více než čtvrt století později podle ní „stále přetrvává záhada, proč feminismus (jak se zdá) u nás nikomu příliš nechyběl ani v komunistické éře, ani po jejím pádu, a to navzdory tomu, že byl výrazným segmentem předkomunistické společnosti ... a nadto byl podporován její největší ikonou, prezidentem T. G. Masarykem“ [Havelková 2015: 128].

Pro ústřední myšlenky Hany Havelkové v průběhu celé její kariéry bylo typických několik rysů. Spojovaly v sobě precizně vyargumentované interdisciplinární přesahy (zejména sociologie, politické filozofie a historie), jež byly důsledkem obdivuhodně širokospektrálního odborného vybavení, jímž Hana Havelková od svých studií disponovala. Hana Havelková zároveň vždy velmi dbala na to, co nazývala řemeslnou stránkou věci. Jak od sebe, tak od svých kolegů, kolegů i studujících očekávala vždy ten nejvyšší standard, zaujetí a hlavně teoreticko-metodologickou důslednost. Trvala na tom, že dům je třeba stavět od základů a nejvíce rozladěná byla, pokud někomu záleželo více na barvě fasády než na správných základech. Závazek k důslednému domýšlení teoretických i politických důsledků argumentů, které svému čtenářstvu předloží, jí nikdy nedovolil ustrnout v jedné pozici, naopak. Čím propracovanější její argumenty byly, tím více neprobádaných míst objevovala a své tematické pole zájmu rozšiřovala. I po odchodu do důchodu, kdy již bylo zřejmé, že nemoc nad jejím tělem vítězí, byla ponořená do práce na další knize – souborném vydání jejích populárních, masově navštěvovaných přednášek z kurzů feministické teorie na FHS UK. Jejich vydání, plánované na jaro 2021, jehož se již bohužel nedočkala, bude nepochybně přínosné a inspirativní i pro další generace studujících.

Ve všech svých textech i pedagogické praxi Hana Havelková důsledně naplňovala klasické feministické diktum, že osobní je politické. Její texty se vyznačují snahou o skloubení teoretického a analytického s praktickým a angažovaným. V celosti své práce neusilovala o nic méně než o skutečnou změnu společnosti, charizmaticky své čtenářky a čtenáře pobízela ke kritickému čtení sebe sama, k promýšlení vztahů mezi jedincem a společností a našem místě v ní. Velký důraz kladla na institucionální rovinu feministické analýzy, nikdy ale nezapomínala, že instituce nejsou abstraktním pojmem, jsou plné aktivních aktérů a vždy záleží na tom, kdo a jakým způsobem se v daných institucionálních rámcích pohybuje, jakou má moc a jak ji využívá. Tento politický rozměr své argumentace po celou dobu své kariéry naplňovala vlastním aktivním zapojením v institucích státní

správy i organizací občanské společnosti, jako bylo např. její působení v Evropském středisku UNESCO pro výchovu k lidským právům, ve výboru neziskové Nadace Gender Studies, její dlouholeté předsednictví Českého helsinského výboru či práce ve výborech Rady vlády ČR pro rovné příležitosti a zastoupení žen v politice.

Důraz na intersubjektivitu vědeckého bádání zaujímal v celoživotním postoji Hany Havelkové nepřehlédnutelné a nezastupitelné místo. Osobní rozměr její práce byl navíc obohacen vysokou mírou sebekritické reflexe, jejíž kořeny je možné nalézt v inspiraci etickou dimenzí politické filozofie, z níž její zájem o feminismus vzešel. V roce 1999 Hana Havelková přiznala, že k zájmu o feminismus jí vlastně musely donutit okolnosti. „O otázku postavení žen v naší republice jsem se nezačala zajímat sama od sebe. Musela jsem k tomu být vybídnuta a i tehdy, někdy v roce 1990, jsem se domnívala, stejně jako mnozí jiní, že k tématu mužů a žen u nás není mnoho co říci a že problémů tu moc není. Brzy jsem zjistila, jak velice jsem se mýlila, a se zděšením jsem si uvědomila, že se komunistické moci podařilo sprovodit ze světa (přesněji řečeno z veřejného kulturního prostoru) i tak základní lidské otázky, jako jsou vztahy mezi pohlavími, proměny rolí žen a mužů, včetně například rolí rodičovských apod.“ Už tehdy argumentovala, že „máme obrovský kulturní dluh“ a deklarovala, že „už jen z toho důvodu cítím jako své poslání se v této věci osobně i profesně angažovat“ [Havelková 1999b: 46]. Takové vyjádření bylo pro Hanu Havelkovou charakteristické. Nečekala, kdo tu práci udělá za ni, vždy brala a obracela odpovědnost za stav věcí současných i budoucích sama na sebe: „Potřeba vyrovnávání s minulostí a zejména její kvalifikované poznání je vždy zásadní pro současnou orientaci – v neposlední řadě v nás samých. Stále dlužíme sobě i veřejnosti komplexní a důkladný genderový výzkum minulých období – jak komunistického, tak transformačního“. [Havelková 2007a: 108]

Tento apel vyvrcholil v letech 2012 až 2015 přelomovým výzkumným projektem zkoumajícím proměny genderové kultury v období státního socialismu, v němž Hana Havelková vedla interdisciplinární tým patnácti badatelek a badatelů, zabývajících se těmito otázkami z mnoha oborových i metodologických úhlů pohledu. Výsledné antologie v českém a anglickém jazyce, jež Hana Havelková editovala společně s Liborou Oates-Indruchovou, *Vyvolaný hlas: Proměny genderové kultury české společnosti 1948–1989* a *Politics of Gender Culture under State Socialism*, oceněná v roce 2015 cenou Britské asociace pro slavistická a východoevropská studia (BASEES) za nejlepší odbornou publikaci o genderové problematice ve východní a střední Evropě, představují to nejlepší, co české feministické bádání o období státního socialismu dosud vyprodukovalo.

Ve své badatelské práci Hana Havelková kladla důraz na analýzu struktur a institucí, zajímala ji produkce expertního vědění a jeho vliv na fungování socialistického systému. Jejím textům i výzkumným projektům bylo společné, že svou systematickou analytickou pozornost zaměřovaly na tenze, paradoxy a diskontinuity. To, co Hanu Havelkovou primárně zajímalo, byl vztah mezi abstraktními

koncepty a žitými zkušenostmi, např. abstraktní idea občanství a postavení žen v socialistické společnosti [Havelková 1995, 1996], abstraktní idea patriarchy a politická reprezentace žen v polistopadové transformaci [Havelková 1993, 2006], abstraktní idea státního feminismu a socialisticky emancipované ženství [Havelková 2011], abstraktní idea retradicionalizace (či „koncept nových začátků“) a moderní paradox „sladčování“ či nesoulad mezi „ženami“ a „matkami“ [Havelková 2007b, 2007c, 2015]. V dětství byla díky rodičům ušetřena nutností konfrontovat konflikty produkované politickým režimem, v němž vyrůstala. Jakmile však kontury paradoxů, jejichž byla sama produktem, odhalila, udělala z nich centrální bod svého zkoumání. V působivém vyjádření Olympe de Gouges, v němž popsala sama sebe jako „ženu, která může nabídnout jen paradoxy, nikoliv problémy jednoduché k vyřešení“ [Scott 1996: xii], se zrcadlila i životní cesta Hany Havelkové.

Profesní a životní cesta Hany Havelkové nebyla jednosměrná ani rovná. Byla to cesta náročná a plná křižovatek, cesta komplikovaná, a proto také vzrušující. Ale rozhodně to nebyla cesta osamělá. Byla plná kolegyní a kolegů, tuzemských i zahraničních, kteří uznávali její odbornou práci. Byla lemovaná stovkami dychtivých a vděčných studujících, kterým měnila životy. Se svým manželem, profesorem Milošem Havelkou, vychovali dvě úžasné a úspěšné dcery, Terezu, která působí na katedře muzikologie na FF UK, a Barbaru, jež přednáší právo na Univerzitě v Oxfordu. Život Haně Havelkové projasňovala i tři vnoučata, Oskar, Luisa a Simon, jež milovala nade vše, a s ostatními kolegy a kolegyněmi nadšeně a láskyplně sdílela jejich dětské postřehy a eskapády.

Všem bude chybět její úžasná osobnost – její velký duch, vřelost, velkorysost, neutuchající energie i věčný optimismus. Odkaz Hany Havelkové a hodnoty, na kterých jí vždy záleželo, však zůstávají a budou inspirací i pro budoucí generace.

Věra Sokolová

(Fakulta humanitních studií UK)

Literatura

- Havelková, H. 1992. „Kdo se bojí feministické filosofie?“ *Filosofický časopis* XL (5): 729–740.
- Havelková, H. 1993. „‘Patriarchy’ in Czech Society.“ *Hypatia* 8 (4): 89–96.
- Havelková, H. 1995. „Dimenze ‚gender‘ ve vztahu soukromé a veřejné sféry.“ *Sociologický časopis* 31 (1): 25–36.
- Havelková, H. 1996. „Abstract Citizenship? Women and Power in the Czech Republic.“ *Social Politics* summer/fall 3 (2–3): 243–260.
- Havelková, H. 1999a. „Women in and after a ‘Classless’ Society.“ Pp. 69–84 in Ch. Zmroczek, P. Mahony (eds.). *Women and Social Class. International Feminist Perspectives*. London, New York: Routledge.

- Havelková, H. 1999b. „Affidamento.“ Pp. 46–64 in M. Chřibková, J. Chuchma, E. Klimentová (eds.). *Feminismus devadesátých let českýma očima: sborník*. Praha: One Woman Press.
- Havelková, H. 2003. „Ženské hnutí a genderová kultura v Česku 1989–2003.“ Příspěvek přednášený na konferenci *Aspekt*. Bratislava, 2003.
- Havelková, H. 2006. „Jako v loterii: politická reprezentace žen v ČR po roce 1989.“ Pp. 25–42 in H. Hašková, A. Křížková, M. Linková (eds.). *Mnohohlasem: vyjednávání ženských prostorů po roce 1989*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Havelková, H. 2007a. „Náměty k diskusi o českém genderovém kontextu.“ Pp. 108–124 in B. Knotková-Čapková (ed.). *Ročenka katedry genderových studií FHS UK v Praze 2005–2006*. Praha: Katedra genderových studií FHS UK.
- Havelková, H. 2007b. „Konec idyly?: možné konceptualizace postavení žen v moderní české historiografii.“ Pp. 72–79 in J. Cviková, J. Juráňová, L. Kobová (eds.). *Histórie žien*. Bratislava: Aspekt.
- Havelková, H. 2007c. „Problém takzvané harmonizace: náprava ‚nezamýšlených‘ důsledků‘ moderní společnosti.“ Pp. 10–18 in K. Šaldová (ed.). *Cesty labyrintem: o vědecké profesi, soukromém životě a jejich propojování*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Havelková, H. 2011. „Mezi pragmatismem a ideologií – obrana socialisticky emancipovaného ženství.“ Pp. 87–101 in L. Oates-Indruchová (ed.). *Tvrdošíjnost myšlenky. Od feministické kriminologie k teorii genderu*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Havelková, H. 2015. „Decentralizovaná genderová politika: Role Státní populační komise.“ Pp. 125–168 in H. Havelková, L. Oates-Indruchová (eds.). *Vyvolaný hlas: Proměny genderové kultury české společnosti 1948–1989*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Havelková, H., L. Oates Indruchová. 2015. *Vyvolaný hlas. Proměny genderové kultury české společnosti*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Scott, J. W. 1996. *Only Paradoxes to Offer. French Feminists and the Rights of Man*. Cambridge: Harvard University Press.